INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJLARI BO'LGAN O'QUVCHILARNING MUSTAQIL FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Do'schanova Sarajon Yo'ldoshevna
Urganch davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
Albatta. Quyida uchinchi maqolani oldingi ikki maqoladan mazmunan farqli qilib, mustaqil faoliyatni rivojlantirish yo'nalishida tayyorladim.
https://doi.org/10.5281/zenodo.22912966

Annotatsiya:
Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari tahlil qilingan. Mustaqil faoliyat o'quvchining ta'limiy va ijtimoiy vazifalarni pedagogning bevosita aralashuvisiz yoki minimal pedagogik ko'mak asosida rejalashtirishi, bajarishi, nazorat qilishi va natijasini baholashi bilan bog'liq faoliyat sifatida talqin etilgan. Tadqiqotda shaxsga yo'naltirilgan, differensial, kompetensiyaviy, faoliyatga yo'naltirilgan va refleksiv yondashuvlarning imkoniyatlari ochib berilgan. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rivojlantirish uchun individual ta'lim trayektoriyasi, differensial topshiriqlar, bosqichma-bosqich pedagogik yordam, tanlash imkoniyati, muammoli vaziyatlar, amaliy faoliyat va refleksiv baholash muhim pedagogik shart-sharoitlar sifatida asoslangan. Shuningdek, "Motivatsiya – Tanlash – Rejalashtirish – Bajarish – Nazorat – Refleksiya" modeli taklif etilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, alohida ta'lim ehtiyojlari, mustaqil faoliyat, mustaqil ta'lim, pedagogik shart-sharoit, individual yondashuv, differensial ta'lim, refleksiya, o'z-o'zini nazorat qilish, pedagogik qo'llab-quvvatlash.

Kirish

Zamonaviy inklyuziv ta'limning asosiy vazifalaridan biri alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni nafaqat ta'lim jarayoniga jalb qilish, balki ularning mustaqil faoliyat yuritish imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat. O'quvchining mustaqil harakat qila olishi, o'z faoliyatini rejalashtirishi, tanlov qilishi va bajarilgan ish natijasini baholashi uning keyingi ta'limiy va ijtimoiy hayotida muhim ahamiyat kasb etadi.

Inklyuziv ta'limda o'quvchining ehtiyojlarini hisobga olish bilan birga, uning mavjud imkoniyatlarini rivojlantirish ham muhimdir. Pedagogning vazifasi o'quvchi uchun barcha ishlarni bajarib berish emas, balki uni bosqichma-bosqich mustaqil faoliyatga olib chiqishdan iborat.

Shu nuqtayi nazardan, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rivojlantirish masalasi pedagogik metodikaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mustaqil faoliyat tushunchasining pedagogik mohiyati

Mustaqil faoliyat o'quvchining muayyan maqsad asosida o'z faoliyatini tashkil etishi, zarur vositalarni tanlashi, topshiriqni bajarishi, natijani nazorat qilishi va faoliyatiga baho berishi bilan tavsiflanadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida mustaqil faoliyat quyidagi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:
topshiriqni tushunish;
faoliyat maqsadini anglash;
kerakli vositani tanlash;
ish ketma-ketligini belgilash;
topshiriqni bajarish;
yordam zarur bo'lganda uni so'rash;
o'z faoliyatini nazorat qilish;
xatolarni aniqlash;
natijani baholash;
keyingi faoliyatni rejalashtirish.

Demak, mustaqillik "yordamga umuman ehtiyoj sezmaslik" degani emas. Aksincha, pedagogik nuqtayi nazardan samarali mustaqillik — o'quvchining qachon, qanday va kimdan yordam olish kerakligini anglay olishi bilan ham belgilanadi.

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarda mustaqil faoliyatning xususiyatlari

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil etishda ularning individual imkoniyatlari hisobga olinishi zarur.

Bir xil topshiriq barcha o'quvchilar uchun bir xil darajada qulay bo'lmasligi mumkin. Shu sababli topshiriqlar:
murakkablik darajasiga;
bajarish vaqtiga;
kommunikatsiya shakliga;
taqdim etish usuliga;
o'quvchining individual imkoniyatlariga
ko'ra moslashtiriladi.

Masalan, bir o'quvchi topshiriqni yozma shaklda mustaqil bajarishi mumkin, boshqa o'quvchi esa vizual ko'rsatma, piktogramma yoki bosqichma-bosqich yo'riqnoma yordamida samaraliroq ishlashi mumkin.

Shuning uchun inklyuziv ta'limda "bir xil topshiriq – bir xil natija" tamoyilidan ko'ra, "umumiy maqsad – individual yo'l" tamoyilidan foydalanish maqsadga muvofiq.

Mustaqil faoliyatning tarkibiy komponentlari

Tadqiqot doirasida mustaqil faoliyatni quyidagi komponentlarga ajratish mumkin:

Komponent	Mazmuni	Ko'rsatkich
Motivatsion	Mustaqil faoliyatga qiziqish va ehtiyoj	Faoliyatga ixtiyoriy kirishish
Kognitiv	Topshiriq va faoliyat algoritmini tushunish	Vazifani anglash
Tashkiliy	Faoliyatni rejalashtirish	Ish ketma-ketligini belgilash
Faoliyatli	Topshiriqni amalda bajarish	Mustaqil harakat
Nazorat	Natijani tekshirish	Xatoni aniqlash
Refleksiv	Faoliyatni tahlil qilish	O'zini baholash

Ushbu komponentlar o'zaro bog'liq bo'lib, ularning izchil rivojlanishi o'quvchining mustaqil faoliyatini bosqichma-bosqich kuchaytiradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Mustaqil faoliyatni rivojlantirishning pedagogik modeli
Tadqiqotda quyidagi model taklif etiladi:
Maqsad
Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rivojlantirish
↓
Motivatsiya
"Men buni bajara olaman"
↓
Tanlash
"Qanday usuldan foydalanaman?"
↓
Rejalashtirish
"Avval nima qilaman?"
↓
Bajarish
"Vazifani qanday amalga oshiraman?"
↓
Nazorat
"Men to'g'ri bajardimmi?"
↓
Refleksiya
"Men nimani o'rgandim va nimani yaxshilashim kerak?"
↓
Natija

Mustaqil faoliyat yurita oladigan, o'z ishini nazorat qiladigan va natijasini baholay oladigan o'quvchi.

Asosiy pedagogik shart-sharoitlar

1. Individual ta'lim trayektoriyasini yaratish

Har bir o'quvchining imkoniyatlari va ehtiyojlari asosida individual rivojlanish yo'nalishi belgilanadi.

Bunda o'quvchining:
kuchli tomonlari;
qiyinchiliklari;
qiziqishlari;
kommunikativ imkoniyatlari;
mustaqillik darajasi
hisobga olinadi.

Individual yondashuv o'quvchining o'z imkoniyatlarini real baholashi va bosqichma-bosqich yangi faoliyatlarni egallashiga yordam beradi.

2. Pedagogik yordamni bosqichma-bosqich kamaytirish

O'quvchiga dastlab yuqori darajada ko'mak berilishi mumkin. Keyinchalik yordam bosqichma-bosqich kamaytiriladi.

Buni quyidagi ketma-ketlikda tashkil etish mumkin:

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

To‘liq ko‘rsatma → Qisman ko‘rsatma → Eslatma → Savol orqali yo‘naltirish → Mustaqil bajarish.

Bu usul o‘quvchining pedagogga doimiy bog‘lanib qolishining oldini olishga xizmat qiladi.

3. Tanlash imkoniyatini berish

Mustaqillikni rivojlantirishda o‘quvchiga kichik tanlovlar berish muhim.

Masalan:

qaysi topshiriqdan boshlash;

qaysi rangdan foydalanish;

qaysi vositani tanlash;

topshiriqni og‘zaki yoki yozma bajarish;

yakuniy natijani qanday taqdim etish.

Tanlov imkoniyati o‘quvchining qaror qabul qilish tajribasini oshiradi.

4. Differensial topshiriqlar

Bir mavzu doirasida turli murakkablikdagi topshiriqlar ishlab chiqiladi.

A daraja: ko‘rsatma asosida bajarish.

B daraja: qisman yordam asosida bajarish.

C daraja: mustaqil bajarish.

Bunda barcha o‘quvchilar umumiy ta’limiy maqsadga yo‘naltiriladi, ammo unga erishish yo‘li individual ravishda belgilanadi.

5. Muammoli vaziyatlardan foydalanish

Mustaqil faoliyatni rivojlantirishda muammoli topshiriqlar muhim ahamiyatga ega.

Masalan:

“Agar sinfdoshingiz sizdan yordam so‘rasa, nima qilasiz?”

“Topshiriqni bajarish uchun kerakli vosita bo‘lmasa, qanday yo‘l tutasiz?”

“Siz bajargan ishda xato borligini qanday aniqlaysiz?”

Bunday vaziyatlar o‘quvchini tayyor javobni kutmasdan, mustaqil fikrlashga undaydi.

Mustaqil faoliyatni rivojlantirish metodlari

“Qadam-baqadam” metodi

Murakkab topshiriq kichik bosqichlarga ajratiladi.

1-qadam — vazifani tushunish.

2-qadam — vositani tanlash.

3-qadam — bajarish.

4-qadam — tekshirish.

5-qadam — baholash.

“Men o‘zim tanlayman” metodi

O‘quvchiga bir nechta faoliyat varianti taklif qilinadi.

“Yordamni tanla” metodi

O‘quvchi uch xil yordamdan birini tanlaydi:

1 — o‘zim bajaraman.

2 — eslatma kerak.

3 — pedagog yordami kerak.

Bu metod o‘quvchining o‘z ehtiyojini anglashiga yordam beradi.

“Xatoni top” metodi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

O‘quvchiga bajarilgan ish namunasi beriladi va undagi xatoni mustaqil aniqlash so‘raladi.
“Men uddaladim” refleksiv metodi
Mashg‘ulot yakunida o‘quvchi quyidagi savollarga javob beradi:
Men nimani mustaqil bajardim?
Menga nima qiyin bo‘ldi?
Kimning yordamidan foydalandim?
Keyingi safar nimani o‘zim bajaraman?
Raqamli va multimodal vositalardan foydalanish
Inklyuziv ta’lim sharoitida raqamli texnologiyalar mustaqil faoliyatni tashkil etish uchun qo‘shimcha imkoniyat yaratadi.
Masalan:
vizual yo‘riqnomalar;
qisqa video ko‘rsatmalar;
interaktiv topshiriqlar;
elektron kartochkalar;
audio ko‘rsatmalar;
piktogrammalar;
raqamli testlar.
Bunday vositalarning afzalligi shundaki, o‘quvchi topshiriqni pedagogdan qayta-qayta so‘ramasdan, zarur ko‘rsatmani mustaqil ravishda qayta ko‘rib chiqishi mumkin.
O‘qituvchining roli
Mazkur metodikada pedagogning roli “bilim beruvchi”dan “faoliyatni tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi”ga o‘zgaradi.
Pedagog:
topshiriqni moslashtiradi;
o‘quvchining imkoniyatini aniqlaydi;
zarur yordam darajasini belgilaydi;
faoliyatni kuzatadi;
o‘quvchini rag‘batlantiradi;
mustaqil qaror qabul qilishga yo‘naltiradi;
refleksiyani tashkil etadi.
Eng muhim jihat — pedagog o‘quvchining o‘rniga ishni bajarib bermasligi, balki uning mustaqil bajarish imkoniyatini kengaytirishi kerak.
Tajriba-sinov ishlarini tashkil etish
Mustaqil faoliyatni rivojlantirish metodikasining samaradorligini aniqlash uchun tajriba-sinov ishlarini uch bosqichda tashkil etish mumkin.
Aniqlovchi bosqich
O‘quvchilarning dastlabki mustaqillik darajasi aniqlanadi.
Quyidagi ko‘rsatkichlar baholanadi:
topshiriqni mustaqil tushunish;
faoliyatni rejalashtirish;
topshiriqni bajarish;
yordamdan foydalanish;

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

o‘zini nazorat qilish;
natijani baholash.
Shakllantiruvchi bosqich
Taklif etilgan metodika asosida tizimli mashg‘ulotlar tashkil qilinadi.
Bunda:
differensial topshiriq + tanlov + muammoli vaziyat + bosqichma-bosqich yordam + refleksiya integratsiyasi qo‘llaniladi.
Nazorat bosqichi
Shakllantiruvchi bosqichdan keyin o‘quvchilarning mustaqil faoliyat ko‘rsatkichlari qayta aniqlanadi va dastlabki natijalar bilan taqqoslanadi.
Baholash mezonlari
Past daraja
O‘quvchi topshiriqni bajarishda doimiy pedagogik yordamga ehtiyoj sezadi, faoliyatni rejalashtirish va natijani baholashda qiyinchilikka duch keladi.
O‘rta daraja
O‘quvchi qisman mustaqil ishlaydi, topshiriqni bajarish jarayonida eslatma yoki yo‘naltiruvchi yordamdan foydalanadi, ayrim vaziyatlarda o‘z faoliyatini nazorat qila oladi.
Yuqori daraja
O‘quvchi topshiriqni mustaqil tushunadi, faoliyatini rejalashtiradi, vositalarni tanlaydi, vazifani bajaradi, natijani tekshiradi va o‘z faoliyatiga refleksiv baho beradi.
Ilmiy yangilik
Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagi jihatlarda ifodalanishi mumkin:
Inklyuziv ta’lim sharoitida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning mustaqil faoliyati motivatsion, kognitiv, tashkiliy, faoliyatli, nazorat va refleksiv komponentlar asosida tizimlashtiriladi.
Mustaqil faoliyatni rivojlantirishning “Motivatsiya – Tanlash – Rejalashtirish – Bajarish – Nazorat – Refleksiya” modeli ishlab chiqiladi.
Pedagogik yordamni bosqichma-bosqich kamaytirish mexanizmi orqali o‘quvchini qaram faoliyatdan mustaqil faoliyatga olib o‘tish metodikasi takomillashtiriladi.
Individual ta’lim trayektoriyasi, differensial topshiriqlar, tanlov imkoniyati va refleksiv faoliyatni integratsiyalash asosida mustaqillikni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari aniqlashtiriladi.
Amaliy ahamiyati
Maqolada taklif etilgan metodikadan umumiy o‘rta ta’lim maktablarining inklyuziv sinflarida, maxsus pedagogik yordam xizmatlarida, pedagog-psixolog faoliyatida hamda bo‘lajak o‘qituvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlash jarayonida foydalanish mumkin.
Metodika asosida:
mustaqil topshiriqlar banki;
individual rivojlanish kartasi;
“Yordam darajasi” kartochkalari;
refleksiya kundaligi;
o‘z-o‘zini baholash varaqalari;
bosqichma-bosqich topshiriqlar;
multimodal yo‘riqnomalar
ishlab chiqish mumkin.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Xulosa

Inklyuziv ta'lim sharoitida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rivojlantirish ularning ta'limiy, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Mustaqillik o'quvchining pedagogik yordamdan to'liq voz kechishi emas, balki o'z faoliyatini anglash, zarur yordamni tanlash, faoliyatni rejalashtirish, bajarish, nazorat qilish va natijani baholash qobiliyatining rivojlanishi bilan belgilanadi.

Tadqiqot doirasida taklif etilgan "Motivatsiya – Tanlash – Rejalashtirish – Bajarish – Nazorat – Refleksiya" modeli o'quvchini bosqichma-bosqich mustaqil faoliyatga olib chiqishga xizmat qiladi.

Mazkur jarayonda individual ta'lim trayektoriyasi, differensial topshiriqlar, pedagogik yordamni bosqichma-bosqich kamaytirish, tanlov imkoniyati, muammoli vaziyatlar, raqamli va multimodal resurslardan foydalanish muhim pedagogik shart-sharoitlar sifatida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, inklyuziv ta'limning natijadorligini ta'minlashda o'quvchining faqat bilim va ko'nikmalarini emas, balki mustaqil faoliyat subyekti sifatida shakllanishini ta'minlash ham muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining inklyuziv ta'limni tashkil etishga oid normativ-huquqiy hujjatlari.
4. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. – Paris: UNESCO, 2017.
5. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. – Paris: UNESCO, 2020.
6. UNESCO. Welcoming Diversity in the Learning Environment: Teachers' Handbook for Inclusive Education. – Paris: UNESCO.
7. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education.
8. Florian L. The SAGE Handbook of Special Education. – London: SAGE Publications.
9. Ainscow M. Developing inclusive education systems: what are the levers for change? Journal of Educational Change.
10. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. Teacher Education for Inclusion. – Odense.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.